

До серпневих конференцій

Педагогічна лабораторія

ОСОБИСТІСТЬ ВИПУСКНИКА ДИТСАДКА: БАЗОВІ ЯКОСТІ

Ганна БЕЛЕНЬКА,
доктор пед. наук, професор кафедри дошкільної освіти,
Педагогічний інститут,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Обов'язкова тема для обговорення перед початком нового навчального року — досягнення вихованцями дошкільної зрілості, адже саме це є показником успішної роботи педагогічного колективу. Базовий компонент орієнтує педагогів на формування дев'яти базових якостей особистості, що й визначають її дошкільну зрілість. Пропонуємо обговорити особливості кожної з них, визначити педагогічні умови та єдиний алгоритм їх формування.

У Державному стандарті дошкільної освіти України визначено дев'ять базових якостей особистості, які мають бути сформовані у дитини для досягнення нею дошкільної зрілості. Це довільність, самостійність, відповідальність, креативність, ініціативність, свобода і безпечність поведінки, самосвідомість, самоставлення, самооцінка. Для кожної розроблена своя методика і послідовність дій, дотримання яких через певний, досить тривалий, час має забезпечити сформованість відповідної якості. Але для досягнення позитивного результату ми, дорослі, маємо формувати ці якості у дітей щодня, в єдності та взаємозв'язку з іншими, у різних видах діяльності та формах взаємодії малюків з навколишнім світом.

Тож маємо на основі характеристики кожної з базових якостей особистості визначити єдиний алгоритм і педагогічні умови її формування у дітей в дошкільному віці.

ДОВІЛЬНІСТЬ ПОВЕДІНКИ

Довільність поведінки визначається здатністю дитини керувати своїми вчинками — **робити не те, що хочеться, що "саме собою робиться", а те, що треба робити саме тепер, і саме так, як треба.** Тобто зусиллям волі дитина має припинити дію, яка "сама проситься", й виконати те, що потрібно, навіть якщо не дуже хочеться.

Як це відбувається? По-перше, малюк має зусиллям волі загальмувати мимовільну реакцію (*хочеться*). По-друге, сконцентруватися на поставленому завданні (*треба*) і, по-третє, виконати його, тобто досягти результату. Таким чином, **довільна поведінка пов'язана з розвитком волі дитини та її свідомості.**

Вона гнучка й адекватна ситуації, особливо яскраво проявляється під час подолання перешкод — внутрішніх чи зовнішніх.

Педагогу варто пам'ятати: фізіологічна здатність до такої поведінки зумовлена розвитком лобових відділів головного мозку людини. Ці відділи формуються до семи років, тому до досягнення цього віку керувати своєю поведінкою дитині складно.

САМОСТІЙНІСТЬ

Самостійність — узагальнена якість особистості, що проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці та відповідальності за наслідки своєї діяльності й поведінку. Це здатність ставити мету і досягати її, розв'язувати проблеми власними силами. Дві головні складові самостійності — **свобода вибору і здатність за нею відповідати.**

Самостійність — це не так уміня виконувати якусь дію без сторонньої допомоги, як **здатність і прагнення "вириватися за межі своїх можливостей",**

ДАЙТЕ ПРОЧИТАТИ БАТЬКАМ!

ставити перед собою нові завдання і знаходити способи їх розв'язання.

Проявляючи самостійність, діти поступово пізнають навколишній світ і вчаться діяти в ньому. Проте тільки нова дія стає звичною для малюка (він навчився її виконувати), ставлення до неї змінюється як у нього, так і в його оточення. Освоєна дія вже не викликає захоплення в дорослих. Дитина втрачає до неї інтерес і починає шукати нову справу, успіх у якій дав би їй змогу знову відчути це захоплення. Таким чином, самостійність ніби перетікає з однієї сфери активності в іншу і локалізується десь між уже освоєним і ще тільки освоюваним умінням.

Діти прагнуть все робити самостійно, тому найголовніше у вихованні цієї якості — **не так розвинути її, як не придушити.**

Точкою відліку у формуванні самостійності є вік 2-3 роки, а сигналом для дорослих — слова "Я сам!". Привчати малюка до самостійності треба шляхом формування практичних умінь, окресливши межі його свободи та обов'язків, а також мотивуючи до діяльності. Оскільки самостійність дитини не має виходити за межі прийнятих у суспільстві норм і правил, то одночасно зі свободою необхідно надавати їй і знання про **норми та правила поведінки в соціумі**, залучати до виконання нескладних, але постійних і відповідальних обов'язків.

Можемо вважати, що рівень самостійності дошкільника відповідає вікові, якщо він вільно орієнтується, приймає рішення і сам знаходить способи досягнення своїх цілей у рамках провідної діяльності — гри.

КРЕАТИВНІСТЬ

Креативність — **здатність дитини до творчості, готовність до сприйняття й продукування нестандартних ідей, винахідливість, оригінальність мислення.**

Питання про те, є креативність самостійним процесом чи сумою інших психічних процесів, і досі залишається відкритим. Згідно з когнітивною теорією "вроджених структур" (Н. Хомський, Дж. Фодор), розв'язування творчих завдань передбачає взаємодію різних психічних процесів — пам'яті, уяви, мислення, мовлення. Л. Виготський обґрунтував положення про те, що творчість притаманна всім людям і проявляється вже в ранньому дитинстві. **Елемент творчості присутній в усіх специфічно дитячих видах діяльності.** Гра дитини — це не просто згадка про пережите, а й творча переробка отриманих вражень, комбінування їх і розбудова з них нової дійсності. Створення дитиною малюнка, конструкції, гри, розповіді, виконання

Фотоконкурс «Наші діти»

Якості усі свої
Діти проявляють в грі.

(Надіслала Наталія Шалда,
ДНЗ № 1 "Дзвіночок", м. Шостка, Сумська обл.)

музично-ритмічних рухів, пошук нових способів і шляхів розв'язання завдань — все це також акти творчості.

В основі креативності лежить **дивергентне мислення**, яке передбачає, що може існувати нескінченна множина відповідей на одне запитання чи варіантів виконання одного завдання. Саме такий тип мислення притаманний дітям, тоді як у більшості дорослих мислення конвергентне, тобто таке, що передбачає існування тільки одного правильного розв'язку. Тому задля розвитку креативності **дорослі мають заохочувати дітей шукати багато варіантів розв'язання завдань, порівнювати їх, визначати найкращий.**

Становлення "первинної креативності" як загальної творчої здібності відбувається у віці 3-5 років (В. Дружинін, Н. Хазратова), й основним механізмом її формування є пряме наслідування значущого дорослого. Потрапляючи у нову ситуацію, дитина спочатку **репродукує** готовий спосіб дії, повторює його за дорослим задля досягнення бажаного результату, потім **творчо наслідує** — вносить елементи новизни (без істотних змін) у пропонувану схему дій, зразок, ідею. За цим настає етап **репродуктивної творчості**: дитина бере за основу пропонувану схему (ідею), але істотно переробляє її. І насамкінець — **справжня творчість**: малюк придумує, як досягти такого самого результату принципово іншим шляхом.

Тож у дошкільному віці **не можна уникнути навчання дитини діяти за зразком, відмовитися від систематичних занять**, мета яких — ознайомити з властивостями матеріалів і навчити певних технічних прийомів. Лише засвоївши все це, дитина зможе рухатися далі в своєму творчому розвитку.

Звісно, форма занять може бути різною — ігровою, дослідницькою, казковою, але елемент наочності у ній має бути обов'язковим.

ІНІЦІАТИВНІСТЬ

Ініціативність характеризується **здатністю і схильністю до активних і самостійних дій, власних починань** і розвивається залежно від того, якою мірою дитині надана свобода і наскільки вона приймає суспільну необхідність певної діяльності. У дошкільників ініціативність найяскравіше проявляється у спілкуванні, предметній діяльності, гри, експериментуванні. Ця якість є показником творчого інтелекту особистості, тож до проявів ініціативності дитини треба бути уважними, стимулювати і підтримувати їх.

Ознаками ініціативності є: власні починання (перший крок до дії та взаємодії), новаторство у справах, здатність до самостійних вольових проявів, творчості. Ініціативність тісно пов'язана з розвитком інтелекту, волі, креативності та емоційним станом дитини. Діти більш ініціативні тоді, коли у них добрий настрій і самопочуття, а дорослі ставляться до їхніх ініціатив доброзичливо, пропонують підтримку та допомогу.

Треба розрізняти активність й ініціативність: ініціативна особистість проявляє у діяльності вільну надситуативну активність і підходить до поставленого завдання творчо, а активність дитини може бути проявом слухняності, певного емоційного стану, темпераменту.

Усі розглянуті вище базові якості особистості — довільність поведінки, самостійність, креативність, ініціативність — найефективніше формуються й розвиваються в провідній діяльності дітей. Це зумовлює потребу в організації освітнього процесу для дошкільнят саме у формі гри або з використанням ігрових методів навчання.

СВОБОДА І БЕЗПЕЧНІСТЬ ПОВЕДІНКИ

Дошкільник має **вільно почуватися і вміти безпечно діяти у звичних умовах життя — у побуті, грі, навчанні тощо — і при цьому бути здатним обмежувати свою діяльність.**

Тож дорослі мають окреслити межі свободи дитини, встановити чіткі правила та пояснити наслідки їх порушення. Ефективними є малюнки, що зображують негативні наслідки дій дитини з вогнем, водою, самостійного пересування вулицями міста тощо. Закріпити знання правил допомагають ігри-

Фотоконкурс «Наші діти»

Підтримуйте усі пориви —
Плекайте ініціативу.

(Надіслала Валентина Бойко,
ДНЗ № 25 "Веселий вулик", м. Прилуки, Чернігівська обл.)

інсценівки, бесіди за казками та оповідками тощо. Важливо, щоб і батьки розвивали у дитини почуття міри, обмежуючи забаганки і привчаючи помічати потреби людей, що її оточують.

Свобода поведінки формується у вільній, ініціативній діяльності дитини, у якій вона спочатку спільно з дорослим, а потім самостійно шукає засоби досягнення мети, сама вибирає обладнання і матеріал для діяльності тощо. Володіння різними засобами організації власної діяльності — спілкування, ігрової, трудової, образотворчої, художньо-театральної тощо — є тим важливим чинником, що забезпечує самостійність і впевненість поведінки дитини.

САМОСВІДОМІСТЬ

У дошкільному віці з урахуванням оцінок оточення — дорослих і однолітків — дитина вибудовує образ себе, свого "Я". Цей процес відбувається поступово і супроводжується **відокремленням себе та своєї діяльності від діяльності дорослих, усвідомленням власних бажань, прагнень до самопізнання.**

Образ "Я" не є вродженим, він формується у людини поступово. Необхідною умовою розвитку самосвідомості є повноцінний розвиток усіх психічних процесів — сприймання, пам'яті, уваги, уяви, мислення тощо. Базова складова самосвідомості — "Я-концепція" особистості, а базовий механізм її формування — прийом порівняння: оцінюючи себе, дитина свідомо або несвідомо порівнює себе з іншими. Проте це не означає, що дорослі також мають вдаватися до цього. Діти надзвичайно негативно реагують на порівняння їх з іншими дітьми, особливо коли результат не на їхню користь (що буває у більшості випадків застосування батьками цього

приємому). Дорослі мають порівнювати лише сьогоднішні й учорашні успіхи та досягнення дитини, не порівнюючи її з іншими малюками. Вкрай важливо, щоб порівняння відбувалося на позитивному емоційному фоні спілкування дорослого з дитиною, навіть якщо результати його не є позитивними. Адже до числа чинників, що впливають на формування "Я" дошкільника, входять міцність сім'ї, стиль виховання, зацікавленість дорослих у справах дитини та позитивне емоційне ставлення до неї.

Психологи вважають самосвідомість вершиною розвитку вищих психічних функцій людини, що забезпечує її здатність усвідомлювати зовнішній світ, виокремлювати себе з нього, а також пізнавати та переживати свій внутрішній світ і певним чином ставитись до себе.

САМОСТАВЛЕННЯ

Це один з компонентів самосвідомості особистості, що також тісно пов'язаний з поняттям "Я-концепція". Прийняття себе, позитивне ставлення до себе забезпечує гармонійне існування та високий рівень самоідентифікації особистості, активну роль суб'єкта у формуванні позитивної Я-концепції.

К. Роджерс поділяє самоставлення на самооцінку (оцінку себе як носія певних властивостей та чеснот) і самоприйняття (прийняття себе як унікальної індивідуальності, що має не тільки чесноти, а й слабкі сторони і недоліки).

САМООЦІНКА

Адекватна (тобто правильна, відповідна дійсності, а не завищена чи занижена) самооцінка є характеристикою розвиненої самосвідомості і **стимулом розвитку особистості**. У формуванні самооцінки відіграють роль ставлення до дитини в родині, взаємини між дітьми у різних осередках — дворі, студії, спортивній секції тощо, а також статус малюка в дитячому колективі дошкільного закладу.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЯКОСТЕЙ

Пам'ятаючи про те, що особистість формується особистістю, батьки і вихователі насамперед мають надавати дітям зразки гідної поведінки, що є однією з умов формування у них відповідних базових якостей.

Змістовне і цікаве спілкування з дорослими і дітьми в грі, побутовій діяльності, під час навчання, праці, експериментування тощо є рушієм розвитку людини в дошкільний період дитинства.

Алгоритм формування базових якостей

- ✓ Діти спостерігають прояви базових якостей у дорослих.
- ✓ Наслідують поведінку дорослих.
- ✓ Переживають позитивні емоції (задоволення, радості, гордості) від результатів власної діяльності та її оцінки дорослими.
- ✓ Закріплюють базові якості у різних видах діяльності.

Пам'ятка

Педагогічними умовами формування базових якостей особистості в дошкільному віці є **системна робота**, спрямована на максимальне використання всіх можливостей дитячого розвитку; **чітке окреслення меж** свободи і відповідальності дитини; **створення проблемних ситуацій**, розв'язання яких вимагає інтелектуального, емоційного та вольового напруження дитини. Зусилля, як і результати діяльності дитини, мають позитивно оцінюватися дорослими. Оцінка і ставлення дорослого є в дошкільному віці стимулами розвитку всіх базових якостей особистості.

Базові якості особистості не формуються спонтанно, а розвиваються в результаті її діяльності та взаємодії з навколишнім світом (природним довкіллям і соціальним оточенням). В основі їх формування лежать знання. Тож, керуючись тезою Л. Виготського про те, що навчання веде за собою розвиток, маємо системно організовувати його. А зважаючи на провідну діяльність дитини, у якій найефективніше відбувається формування всіх якостей особистості, формою організації навчання слід визнати саме гру, в якій, по змозі, має інтегруватися якомога більше видів діяльності дитини.

Алгоритм формування всіх базових якостей особистості у дошкільному віці єдиний (див. пам'ятку).

Ключові поняття, що характеризують успішну діяльність педагога, — **позитивне ставлення дорослого до дитини, позитивний приклад, спільна діяльність, свобода вибору дитини, навчання, гра, інтеграція**.

КАЗКИ, ЩО ДОПОМАГАЮТЬ ФОРМУВАТИ ОСОБИСТІСТЬ

Особливо ефективними у формуванні базових якостей особистості дошкільнят є казки та оповідки з повсякденного життя, що дають дітям змогу "пережити" ситуацію, яка цілком може виникнути і в їхньому житті, продумати і змодельовати найбільш адекватні варіанти своєї поведінки в ній, знайти шляхи її розв'язання, зробити висновки на майбутнє.

Для формування у дітей самостійності, самосвідомості та інших базових якостей можна почитати їм твори В. Сухомлинського та інших письменників. Прикладом такого виховного твору може бути авторська казка, яку подаємо нижче.

ПОМІЧНИК

Казка Ганни Беленької

Жив собі на світі хлопчик Олесь. Батьки і друзі звали його Лесиком. Хлопчик як хлопчик, п'ятирічний непосида і пустун. Як і більшість дітей, мав він свій погляд на життя. І цей погляд ну ніяк не збігався з поглядами дорослих. Наприклад, Олесь був упевнений, що він уже дорослий і самостійний. А от дорослі чомусь так не вважали. Він був переконаний, що найголовніше в житті родини — завжди бути разом: ходити в походи, кіно, влаштовувати гучні родинні свята, розваги. А батьки розбігалися зранку по своїх роботах, його відводили до дитячого садочка, а у вихідні мріяли виспатися, прибрати квартиру і подивитися телевізор.

Усе це, на його думку, було абсолютно неправильно! Та найбільше дошкуляло йому суботнє прибирання. Це воно, прибирання, не пускало батьків до лісу чи річки, до парку на гойдалки і в дитяче кіно. "Ну для чого витрачати на прибирання вихідний? — не розумів він. — Хай би вже в будній день, але ж не в цей, коли всі разом!". І ще він ніяк не міг зрозуміти, чому всі мами так бажають, щоб діти допомагали їм робити прибирання в квартирі.

Казка допомагає формувати ініціативність, відповідальність, креативність, довільність, самостійність.

Та що вдієш? Доводилося миритися з правилами життя дорослих. Ще ж і мама Олесева так уміла подивитися, що відмовити їй було просто неможливо.

Одного суботнього дня, як завжди, розпочалося в родині велике прибирання. Лесика доручили прибрати іграшки, акуратно скласти книжки на полиці й почистити пилососом килим на підлозі. З першими двома дорученнями він упорався швидко. А потім почалося!.. Пилосос був потужний, сміття прибирав добре, але килим постійно рухався за ним, оскільки підлога була паркетна, та ще й лакована, а отже — слизька. Доводилося повсякчас той килим поправляти, совати, а він був великий і важкий, тож Олесь швидко втомився. Але роботу треба було закінчити — він обіцяв мамі.

Мама ж поралася на кухні, а водночас і у ванній. Олесь чув, як гула пральна машина, дзичжав блендер — тож розраховувати на мамину допомогу не міг і не хотів. Сьогодні він був єдиним її помічником, оскільки тата викликали на роботу, і прибирання лягло на плечі двох — його й мамині.

Увечері, коли тато нарешті повернувся з роботи, вони всі разом пішли все ж таки до парку, хоч трішки погуляли і поговорили. Мама розповіла батькові, як добре допомагав їй син: усе зробив, що вона доручила, не відмовлявся і не просив допомоги. Татко похвалив Лесика, а коли вони повернулися з прогулянки, пильним оком оглянув синову роботу. Усе було чисто і гарно, а килим лежав посеред кімнати рівно-рівненько.

Наступної суботи чистити килим доручили татові. А він вирішив не користуватися цього разу пилососом, а вибити його надворі. Мама вважала, що це кращий спосіб чищення, хоча й важчий. Тож батько нахилився, щоб підняти килим, і хотів узяти його за край. Килим лежав, як приклеєний. Тоді тато нахилився й уважно придивився до нього. Весь килим по краях виявився ретельно прибитим до паркету! Причому маленькі цвяшки були набиті густо-густо, через кожний сантиметр! Їх було кілька сотень, і кожен з них тепер необхідно витягти!

— Сину, — гукнув батько, — а йди-но сюди! Сам я, напевно, не впораюсь!

"Дивно, — подумала мама, почувши це. — Малий минулого разу сам упорався, а цей дорослий не може!".

Що було далі? Додумайте самі. Та скажу вам по правді, з того дня Олесь вчиться узгоджувати свій погляд на життя з поглядами дорослих. Йому це вдається, бо мама і досі називає його своїм помічником. Але я точно знаю, що й батьки дослухаються до Олесевої думки. Про це свідчить той факт, що суботнє прибирання в їхній родині скасували на користь спільного відпочинку. Хатню роботу родина виконує напередодні. Але тільки разом! ■

Запитання до дітей

- Як хотів хлопчик Олесь проводити вихідні?
- Чому велике прибирання в родині проводилося по суботах?
- Чи потрібно допомагати батькам? Чому?
- Як Лесик допомагав батькам? Чи завжди він робив це охоче?
- Як можна зробити нудну роботу цікавою?
- Що придумав Лесик? Чому татко не оцінив синового "винаходу"?
- Як Олесь мав діяти у ситуації з килимом?
- Як ви гадаєте, яка розмова відбулася між Лесиком і його батьками? Яке рішення вони прийняли?
- Як варто проводити вихідні в родині? Як їх проводять у вашій родині?
- Що потрібно робити, аби вихідні в родині проходили ще краще?

ДАЙТЕ ПРОЧИТАТИ БАТЬКАМ!